

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Основи концепції та змісту проекту Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) були створені у 1992–1996 рр. Відтоді за чверть століття в Україні та світі багато що змінилося в економічному, політичному та правовому вимірах.

Питання про рекодифікацію ЦК України не виглядало б таким актуальним, якби на межі століть не були знайдені найоптимальніші та глобально-придатні правові норми (рішення) для багатьох сфер приватноправових відносин. Такі норми-рішення втілено у численних міжнародних документах з уніфікації приватного права.

Проведення рекодифікації ЦК України за сучасним “європейським сценарієм” потребує логіка подальшої трансформації суспільства, зокрема формування правдивої й ефективної ринкової економіки як невід’ємної складової громадянського суспільства, та євроінтеграційна спрямованість усіх компонентів суспільства.

Зважаючи на сучасний стан (якість і кількість) уніфікації матеріальних норм приватного права, можна зробити висновок про суттєве “визрівання” міжнародної моделі реформ як чинника рекодифікації. Міжнародні уніфікаційні документи повинні стати найсуттєвішим джерелом для українських фахівців у процесі рекодифікації ЦК України та інших актів.

Вагомим чинником для проведення рекодифікації ЦК України стає новітнє реформування приватного права в країнах Європейського Союзу (далі – ЄС), зокрема: розробка й прийняття нових цивільних кодексів і законів, модернізація “старих” цивільно-правових кодифікацій з урахуванням європейських та універсальних міжнародних документів.

Під час процесу рекодифікації ЦК України законодавчий досвід Франції, Німеччини, нових членів ЄС буде конче корисним.

Завдяки розробці нового ЦК України вітчизняна нормативна система та доктрина приватного права набули основних світових характеристик.

За цей період в Україні здійснено численні наукові дослідження з широкою проблематики приватного права. Важливо також і те, що за тематикою всіх книг ЦК України виконані докторські дисертації, окремі висновки яких виглядають етюдами до майбутньої концепції рекодифікації. В юридичну науку і практику прийшло нове молоде покоління цивілістів, які своїми працями довели готовність до рішучого зближення вітчизняної доктрини із західноєвропейською наукою цивільного права.

Тому, незважаючи на невідповідність окремих параметрів нашої та “європейської” доктрин цивільного права, можна вважати, що загалом вітчизняній науці “під силу” забезпечити процес рекодифікації ЦК України.

Для старту процесу рекодифікації ЦК України зараз існують необхідні чинники та передумови, серед яких, зокрема: наявність норм-моделей міжнародних актів; досвід рекодифікації цивільних кодексів Франції та Німеччини – “бастіонів” приватного права, законодавчий приклад нових членів ЄС – колишніх країн “соціалістичного табору”; необхідний потенціал вітчизняної приватноправової науки.

Залишається лише сподіватися, що наведені обставини позитивно вплинуть на політичну волю держави у зазначеному питанні (Анатолій Довгерт “Рекодифікація Цивільного кодексу України: основні чинники і передумови для старту”).

Юридична методологія має важливе значення для дослідження цивільно-правової проблематики, адже виправдане застосування апробованого в юриспруденції методологічного інструментарію забезпечує найбільш якісне вивчення кожного окремого напрямку поставленої проблеми. Протягом багатьох років основні вітчизняні школи цивілістики враховують свої усталені й часто стандартизовані напрацювання у сфері визначення необхідного методологічного інструментарію для здійснення приватноправових досліджень.

Водночас застосовування у процесі подальшого формування цивілістичної доктрини новітніх сучасних методів наукового пізнання позитивно впливає на його якісні показники і змістовні характеристики (Олександр Дзюбань, Віталій Яроцький “Догматичний напрям методології формування сучасної національної доктрини приватного права”).

Формування в Україні суспільства ліберального типу потребує створення норм права, їх застосування і тлумачення на засадах раціональності, солідарності й ціннісно-орієнтованого зважування інтересів.

Методологія приватного права є вченням про шляхи пізнавальної діяльності приватного права. Методологія приватного (цивільного) права є різновидом галузевої юридичної методології як системи принципів і методів пізнання світоглядних уявлень про приватне (цивільне) право, а також вчення про цю систему.

З метою формування єдиного і сучасного розуміння права і наближення до європейських стандартів застосування й тлумачення права доцільно імплементувати в доктрину і право України сформовані європейською юрисдикцією концепції юридичного раціоналізму та юриспруденції інтересів, які засновані на ідеях партнерства, співробітництва і солідарності, досягнення балансу суперечливих інтересів за допомогою застосування методів формальної та діалектичної логіки, тлумачення норм права як розумного і цілеспрямованого вирішення певного конфлікту інтересів шляхом виявлення передбачених законом цілей, охоро-

нюваних інтересів і ціннісних масштабів, які покладені в основу закону (Роман Майданик “Вчення про методологію приватного (цивільного) права України. Загальні положення”).

Комплексний підхід до немайнових відносин із приватноправових позицій переконує у доцільності й актуальності аналізу у цивільному праві і цивільному законодавстві принаймні трьох інститутів, якими охоплюються особисті немайнові права фізичних (і у відповідних випадках – юридичних) осіб, право інтелектуальної власності та інформаційні права.

Сьогодні інститут інформаційних прав не менш розвинений у цивільному праві, ніж усі інші інститути, оскільки його розвиток відбувається майже такими ж швидкими темпами, як і розвиток інформаційних технологій та систем передачі інформації, а інформація згадується практично в кожному договорі, є невід’ємною умовою їх укладення. У цьому аспекті вітчизняні цивілісти накопичили багатий досвід і продовжують як доктринальні дослідження, так і впровадження їх досягнень у практику (Олена Кохановська “Розвиток доктрини немайнових відносин в Україні”).

Визначаючи перспективи подальшої еволюції доктрини особистих немайнових прав, слід зазначити, що розвиток науки завжди передбачає уточнення та збільшення обсягу існуючих знань. Нова теоретична чи експериментальна інформація має або заперечувати яке-небудь вже існуюче уявлення про що-небудь, або доповнювати позитивну частину попереднього уявлення новими гіпотезами та теоріями. Вони, зі свого боку, надають можливість розширити межі достовірного знання, уточнити або спростувати існуюче уявлення про особисті немайнові права, їх правову природу та межі здійснення і захисту.

Для розв’язання наведеної проблеми перед науковою спільнотою постає необхідність встановити справедливий баланс між такими правами (інтересами), визначити критерії їх оцінки та запропонувати правила застосування “принципу найменшого зла” (Святослав Сліпченко, Юрій Жорнокуй “Особисті немайнові права у національній доктрині цивільного права”).

Формування інформаційного суспільства означає не тільки проголошення інформації його домінуючою цінністю, визнання переваг інформаційних технологій, а й унаслідок пануючого статусу останніх зумовлює необхідність перегляду розуміння низки категорій приватного права, і на такому підґрунті – засад правового регулювання відносин між його учасниками (Євген Харитонов, Олена Харитонova “Цивілістичні категорії доби інформаційного суспільства у національній доктрині приватного права: правовідносини”).

Концептуальні засади розвитку сучасного приватного права зумовлюють актуальність формування відносин на основі юридичної рівності їх учасників. Учасником цивільних правовідносин може бути держава, вона є особливим суб'єктом цивільного права.

У законодавстві необхідно визначити особливості правосуб'єктності органу державної влади у відносинах цивільної відповідальності, які охоплюють: 1) встановлення обставин, які є підставою для виникнення майнової відповідальності; 2) з'ясування правомірності дій органів державної влади; 3) визначення меж майнової відповідальності; 4) заборону застосування окремих штрафних санкцій до органів державної влади.

Заходи цивільної відповідальності повинні застосовуватися з однакових засад до всіх суб'єктів приватних відносин. Тому важливе значення має встановлення суб'єкта й обсягу цивільної відповідальності у відносинах за участю органів державної влади і створюваних нею юридичних осіб. Для цього в законодавстві необхідно змінити підхід до розмежування цивільної відповідальності органів державної влади і створюваних ними юридичних осіб. У цивільних правовідносинах органи державної влади, які в розпорядчому порядку створили юридичні особи, повинні нести у разі необхідності субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями останніх (Володимир Коссака "Правосуб'єктність державних органів і створюваних ними юридичних осіб у механізмі регулювання цивільної відповідальності").

Інститут відповідальності виступає важливим інструментом впорядкування соціальних відносин і проявляється у різних формах: соціальній, політичній, економічній, правовій. Зважаючи на провідну роль права як пріоритетного регулятора у громадянському суспільстві, правова (юридична) відповідальність посідає важливе місце у системі споріднених категорій.

Дослідження проблемних питань юридичної (зокрема й цивільно-правової) відповідальності потребує врахування як її загальних рис, притаманних соціальній відповідальності на етапі становлення громадянського суспільства в Україні та активізації інтеграційних процесів, характерних для сучасного періоду, так і особливостей, обумовлених специфікою саме правового інструментарію, до якого вона належить.

Незважаючи на всю теоретичну і практичну значущість, дотепер бракує фундаментальних наукових досліджень стосовно проблем як підстав притягнення до цивільно-правової відповідальності, так і звільнення від неї, окремих умов відповідальності, зокрема вини порушника, яка у цивільному праві має суттєві особливості.

Вбачається, що проблеми співвідношення таких важливих категорій, як “цивільно-правова відповідальність”, “захист цивільних прав”, “зловживання суб’єктивними цивільними правами”, у приватноправовій доктрині ще досліджені недостатньо повно, особливо з позицій глибокого аналізу новітньої судової практики, яка формується Верховним Судом.

Розглядаючи цивільно-правову відповідальність як важливу юридичну конструкцію, дієвий правовий механізм, не можна забувати її практичну складову – вона має бути ефективним елементом механізму правового регулювання (Наталя Кузнецова “Інститут цивільно-правової відповідальності у вітчизняній та зарубіжній доктрині”).

Загальним вектором розвитку доктрини приватного права у сфері захисту суб’єктивних цивільних прав на сучасному етапі визнається забезпечення ефективного захисту суб’єктивних цивільних прав. Відповідні зміни пронизують увесь інститут захисту прав, починаючи від його доктринального тлумачення та взаємодії з іншими суміжними інститутами і закінчуючи впливом доктрини на формування нових законодавчих підходів та актуальної судової практики, оскільки превалюючим завданням судочинства за новим процесуальним законодавством є забезпечення ефективного захисту прав особи, яка звертається до суду.

Категорію захисту прав необхідно розглядати передусім у системі механізму здійснення цивільних прав, який у загальному вигляді включає такі основні стадії: формування, або встановлення права; реалізація права; захист права. Стадія захисту права є факультативною стадією механізму здійснення суб’єктивного цивільного права. У разі, якщо підстави для захисту права відсутні, право на захист не трансформується у реальну діяльність суб’єкта, спрямовану на припинення правопорушення та відновлення порушеного права. Правовий захист як одна зі стадій механізму здійснення суб’єктивного права має бути відокремлена від інших стадій, оскільки їй властиві характерні риси, що унеможливають її об’єднання зі стадією формування суб’єктивного права, так само як і його реалізацію (Олексій Кот “Розвиток доктрини приватного права у сфері захисту суб’єктивних цивільних прав”).

Існування цивільних відносин є результатом взаємодії комплексу передумов, тобто відносини виникають, змінюються та припиняються із настанням певних юридичних фактів, існування яких забезпечено відповідним правовим регулятором.

Отже, у процесі правового регулювання суспільних відносин юридичні факти відіграють свою службову роль. Вони наповнюють сформовану модель обставин дійсності реальним змістом. Як результат, формуються

правові відносини. Юридичний факт є тією лінзою, заломлюючись крізь яку абстрактний, юридичний припис отримує застосування у конкретній ситуації.

Роль юридичних фактів не вичерпується появою, зміною, припиненням цивільних відносин. Юридичний факт у єдності формалізації з правовою нормою, договором тощо й правовідносинами визначає функціональність механізму правового регулювання суспільних відносин, а через нього і дію всього механізму правового впливу. Саме за допомогою юридичного факту зміст правового регулятора отримує своє реальне наповнення, фіксуючись у правовідносинах (Анатолій Коструба, Михайло Хоменко “Гене́за вчення про юридичні факти у науці цивільного права”).

*За редакцією
координатора актуальної теми
“Національна доктрина приватного права:
основні методологічні засади”,
доктора юридичних наук, професора,
академіка НАПрН України,
професора кафедри цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
віце-президента – керівника Київського регіонального центру
Національної академії правових наук України
Наталії Кузнецової*